

УДК 368:63(477.42)

Віленчук О. М.

Житомирський національний агроекологічний університет

КАТЕГОРІАЛЬНИЙ ЗМІСТ ТА РОЛЬ СТРАХУВАННЯ У СИСТЕМІ ТРАНСФОРМАЦІЇ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

У статті досліджені теоретичні та етимологічні засади розвитку страхування. Відображено еволюцію наукових поглядів на категоріальний зміст даного поняття. Висвітлено роль та значення страхування в системі трансформації аграрного сектора економіки. Проаналізовано сучасні тенденції та виявлено перспективи подальшого розвитку ринку аграрного страхування в Україні. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення системи страхового захисту аграріїв виходячи з досвіду провідних країн світу.

Ключові слова: страхування, страховий ринок, страховий захист, аграрне страхування, сільськогосподарські ризики.

Постановка проблеми. Успішна реалізація стратегічних завдань розвитку аграрного сектора економіки багато в чому буде залежати від формування ефективної системи протидії існуючим ризикам (природно-кліматичним, технологічним, соціально-економічним, екологічним тощо) та створення сприятливих умов для безпечного розвитку бізнесу в сільському господарстві. Організація виробничо-господарської діяльності під час невизначеності та ризикованості вимагає від аграріїв використання відповідного економічного інструментарію, здатного захистити їх майнові інтереси, а також вжиття необхідних заходів щодо максимального збереження ресурсного потенціалу на майбутнє на випадок настання непередбачених подій. Сучасна світова теорія та практика аграрних перетворень свідчить, що необхідним інфраструктурним елементом розвитку ринкових відносин у сільському господарстві виступає страхування. Завдяки ризиковій, розподільчій, захисній та стабілізуючій функціям страхування створюється соціально-економічне середовище, в якому аграрії за відповідну плату отримують певний обсяг страхових послуг, який має сприяти стабілізації доходів виробників сільськогосподарської продукції, особливо за умов швидкої плинності об'єктивних та суб'єктивних чинників розвитку національного господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток страхової науки в цілому та аграрного страхування, зокрема, внесли такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як: В. Базилевич, Р. Бокушева, Н. Внукова, О. Вовчак, М. Дем'яненко, О. Залетов, Ю. Лузана, А. Монті, Г. Мюллер, С. Навроцький, С. Осадець, О. Філонюк, Ф. Хекне. Проте, незважаючи на досить широке висвітлення в науковій літературі даного питання, постає необхідність у продовженні подальшого дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Постає необхідність в обґрунтуванні етимологічних засад розвитку страхування, відображенні його ролі та значення за сучасних умов господарювання. Особливої уваги потребує визначення концептуальних підходів до функціонування вітчизняного ринку аграрного страхування, зважаючи на стратегічне значення сільського господарства для національної економіки. Таке розуміння вищезазначених проблем зумовило вибір теми наукового дослідження.

Мета статті. Головною метою статті є висвітлення категоріального змісту страхування та відображення його ролі у процесі трансформації аграрного сектора економіки.

Виклад основного матеріалу. Страхування як історична категорія виникло в період феодально-

рабовласницького суспільства, проте перші згадки про нього були ще відображені в епоху Античності у текстах Светонія, Цицерона, Тіта Лівія. Епоха вавилонського царя Хаммурапі пов'язана з укладенням перших угод страхування, що передбачали компенсацію збитків у разі ушкодження чи загибелі судна [4, с. 410]. Під впливом зміни товарно-грошових, соціально-економічних, науково-технічних відносин у суспільстві еволюціонують також і форми та види страхування. За змістовною характеристикою дана категорія розглядається як рух грошових коштів, який здійснюється під впливом цивільно-правових договірних відносин або обов'язкових відносин під впливом законів, встановлених державою. Різноманітність прояву зовнішності (форми) і внутрішності (суті) страхування приводить до його різних трактувань.

Етимологічне походження терміну страхування пов'язується зі словом «страх». Протягом тривалого історичного періоду вираз «страхування» вживається у значенні «підтримка», «гарантія успіху» тощо. За сучасних умов цей термін найчастіше використовується в якості інструмента захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб як елемент відшкодування матеріальних втрат при настанні страхового випадку.

В українській мові термін «страхування» має відповідники в інших мовах: «insurance» – в англійській, «versicherung» – у німецькій, «ubezpieczenie» – у польській. Західні філологи вважають, що термін «страхування» походить від латинських слів «securus» і «sinecura», що означають «безтурботний». Звідси можна констатувати про те, що термін «страхування» необхідно ототожнювати з такими загальноприйнятими поняттями, як: застереження, захист та безпека.

Розвиток страхових відносин у суспільстві нерозривно пов'язаний із усвідомленням потреби людини щодо необхідності забезпечення стабільності в житті, зниження ризиків та схильності до максимального добробуту. Досягнення бажаного рівня соціально-економічної захищеності потребує відповідного солідарного розподілу матеріальної шкоди між зацікавленими особами, використовуючи при цьому механізм страхування як дієвий інструмент економічних відносин у суспільстві. Видатний шотландський економіст-публіцист А. Сміт відзначив, що страхові підприємства забезпечують значну стійкість стану окремих осіб, розподіляючи між багатьма людьми ті збитки, які б зруйнували окрему особу, вини полегшують їх для всього суспільства [11, с. 428].

Один з фундаторів страхової науки в Україні професор Воблий К. Г. в авторській книзі «Основи економіки страхування», вперше виданій у Києві

у 1915 році, страхування розглядає як вид господарської діяльності на базі солідарності і відплатності, метою якого є покриття майбутнього збитку або потреби, зумовленої настанням випадкової і одночасно статистично вловимої події [3, с. 30].

Сучасне трактування сутності страхування розглядається як система заходів по створенню грошового (страхового) фонду за рахунок внесків його учасників, із коштів якого відшкодовуються збитки, що були спричинені стихійними лихами, нещасними випадками, а також сплачуються інші суми у зв'язку з настанням певних подій. Економічна природа страхування виявляється у грошовому відшкодуванні потерпілим збитків, що виникли внаслідок непередбачувальних або передбачувальних, але невідворотних згубних подій за рахунок внесків тих, хто потенційно може зазнати шкоди від цих подій і погоджується або зобов'язується законом чи договором сплачувати їх (внески) завчасно, тобто до настання самих подій [10, с. 29]. Таким чином, страхування розглядається як певний економічний інструмент розподілу ризиків між страховиком та страхувальником з приводу захисту економічних інтересів останніх та надання їм необхідних гарантій добробуту на майбутнє.

Багатогранність категоріального змісту страхування дає можливість досліджувати дане поняття з різних точок зору. Так, сутність поняття страхування можна розглядати у психологічному, філософському, соціальному, економічному та правовому аспектах (рис. 1). Розкриття понятійного апарату щодо страхування за допомогою міждисциплінарних наукових напрямків дає змогу більш глибоко та предметно досліджувати його роль у системі суспільного відтворення.

Розвиток науки та практики страхування має бути спрямований на задоволення попиту в страховому захисті потенційних страхувальників. Потреба у страхових послугах має визначатися виходячи з об'єктивних (тих, що не залежать від волевиявлення людини), та суб'єктивних (тих, що залежать від діяльності (бездіяльності) людини) факторів, які мають прямий або опосередкований вплив на кінцеві результати виробничо-господарської діяльності суб'єктів господарювання [2, с.

210]. Найявність реальних та потенційних ризиків у процесі суспільного виробництва формує додаткові аргументи щодо використання механізму страхування для нейтралізації або пом'якшення наслідків дії небажаних подій.

Сільське господарство є однією з пріоритетних галузей матеріального виробництва, в якій у 2012 р. було створено 7,9% валової доданої вартості усіх галузей економіки (за 2011 р. – 8,5%), а обсяг сільськогосподарського виробництва становив 258,3 млрд. грн. (у фактичних цінах) [9, с. 89]. За оцінками експертів експортний потенціал зернових культур у 2013-2014 маркетингових роках може перевищити 30 млн. т. Разом з цим необхідно відзначити, що дана галузь національної економіки надто вразлива до різноманітних ризиків, що потребує використання дієвих інструментів, у тому числі і страхування для забезпечення безперервного процесу виробництва та переробки аграрної продукції.

Відомий американський економіст П. Самуельсон зазначив, що сільське господарство – це пасинок природи, але – улюблений син уряду [8]. У багатьох країнах світу страхування розглядається як один з головних напрямів державної політики в аграрному секторі. У цьому аспекті досягнуто досить високого рівня як у методологічному, так і нормативному відношенні. Діяльність страхових компаній, які надають відповідні послуги на страховому ринку координується спеціальними установами (Risk Management Agency – наприклад, у США при USDA), які забезпечують прозорий процес страхування врожаїв, без якого існування сільськогосподарських підприємств (фермерських, державних та інших форм власності) практично неможливе.

У фермерських господарствах США, Канади, Австралії, Великої Британії, Іспанії страхується від 55% до 90% урожаю (в Україні даний показник не перевищує 5%) [6]. При цьому страхують майбутні врожаї у дуже широкому діапазоні сільськогосподарських культур, на що витрачають значні кошти, але, натомість, аграрії отримують впевненість у безпечності коштів, інвестованих у сільськогосподарське виробництво. Варто зазначити, що страховики пропонують аграріям широкий спектр можливих підходів до страхування (наприклад, страхування безпосередньо майбутнього урожаю від багаточисельних ризиків, страхування очікуваного прибутку, страхування від катастрофічних явищ, страхування якості продукції – цукристість чи вихід цукру після переробки тощо).

Дослідження ринку страхових продуктів показує, що вітчизняні страховики володіють достатньо різноманітним інструментарієм страхових послуг для аграріїв. Класифікація страхових продуктів здійснюється: за об'єктами страхування (страхування сільськогосподарських культур та тварин); за предметом страхування (витрати на виробництво або майбутній врожай); за періодом страхування (на весь цикл виробництва, на період перезимівлі або весняно-літній період), а також за наявністю державної підтримки (субсидовані або не субсидовані). У свою чергу, тради-

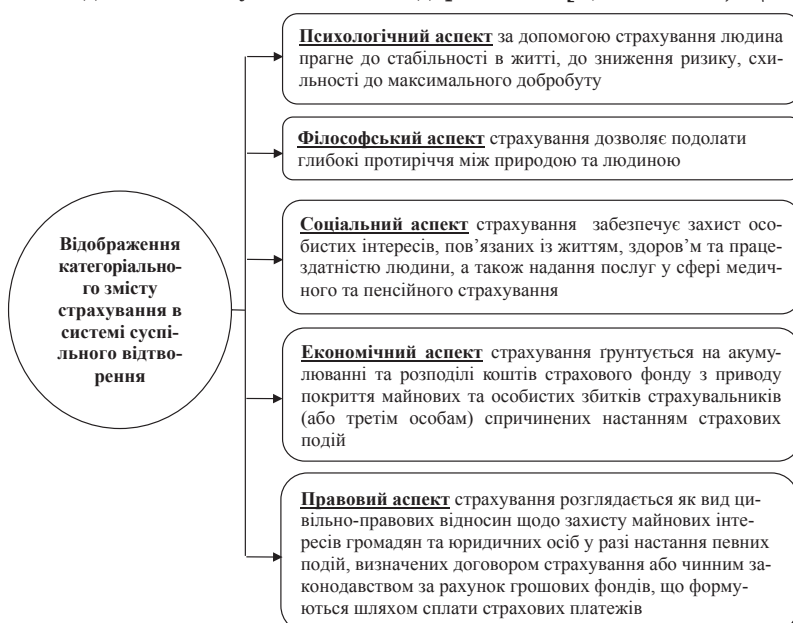

Рис. 1. Багатоаспектність категорії страхування у світлі міждисциплінарних наукових напрямків

ційне страхування зернових та технічних культур поділяється на: страхування від комплексу ризиків; страхування на період перезимівлі; страхування від окремих (пойменованих) ризиків та страхування винограду, фруктових насаджень й овочів. Переваги та особливості використання традиційних страхових продуктів для аграріїв відображено у таблиці 1.

Вибір аграріями тих чи інших страхових продуктів залежить, у першу чергу, від потреби у страховому захисті, ймовірності виникнення реальних або потенційних страхових ризиків, фінансових можливостей страхувальника та наявності державної підтримки.

Аналіз основних показників розвитку аграрного страхування в Україні за 2005-2012 рр. показує циклічний характер свого розвитку (табл. 2). Так, за період 2005-2008 рр. відбувалося стабільне зростання: кількості укладених договорів страхування на 727 одиниць; загальної площі, на якій здійснювалося страхування сільськогосподарських культур зросла на 781 га; суми премії за надані страхові послуги на – 142,6 млн. грн. або більше, ніж у 12 разів [1]. Активізації ринку

аграрного страхування у досліджуваному періоді сприяло державне субсидування страхових премій при страхуванні сільськогосподарських ризиків.

За період фінансової кризи (2009-2010 рр.) вітчизняний ринок аграрного страхування також зазнав негативних змін. Незначні об'єми страхування сільськогосподарських культур у 2009-2010 рр., в основному, пояснюються недостатністю фінансових ресурсів у виробників сільськогосподарської продукції. За умов припинення державної фінансової підтримки сільськогосподарського страхування, страховики так і не отримали страхові платежі за укладеними договорами страхування урожаю сільськогосподарських культур, що призвело до зменшення страхового забезпечення на 20-30% [6].

Починаючи з 2011 р. відбулося значне поживлення ринку агрострахування. Страхові компанії, які працюють на ринку страхування сільськогосподарської продукції, зібрали 136,3 млн. грн., що майже вдвічі більше, ніж у 2010 р. На результати діяльності страхових компаній вплинуло зростання загальної кількості укладених договорів та розмір застрахованих площ. Однак основною причи-

Таблиця 1

Переваги та особливості традиційних страхових продуктів, які пропонуються аграріям на страховому ринку України

Традиційне страхування зернових, технічних, фруктових й овочевих культур	
Переваги	Особливості
<i>Страхування від комплексу ризиків</i>	
<ul style="list-style-type: none"> захист від усіх ризиків; захист на весь цикл виробництва; можливість застрахувати витрати на виробництво або вартість майбутнього врожаю 	<ul style="list-style-type: none"> найчастіше на страхування; приймається весь масив культури, а не окремі поля; є одним з найдорожчих страхових продуктів; використовується франшиза
<i>Страхування на період перезимівлі</i>	
2 види продуктів: 1) страхування від повної загибелі (більше 50%) сільськогосподарських культур; 2) страхування від повної (більше 70%) або часткової (від 50% до 70%) загибелі сільськогосподарських культур	
<ul style="list-style-type: none"> захист від усіх страхових ризиків періоду перезимівлі; на страхування приймаються окремі поля; відносно недорогий та якісний продукт; нескладна процедура визначення збитків 	<ul style="list-style-type: none"> страхуються тільки витрати на виробництво сільськогосподарських культур на період перезимівлі
<i>Страхування від окремих (пойменованих) ризиків</i>	
страхується від окремих ризиків, зокрема таких, як град, вогонь, сильний вітер (буря) злива або декількох відразу. Дана страхова послуга надається при страхуванні стратегічних культур на весняно-літній період до збирання врожаю	
<ul style="list-style-type: none"> відносно недорогий страховий продукт; нескладна процедура оцінки збитків; виплата, зазвичай, здійснюється у стислий термін; збитки визначаються по кожному окремому полю 	<ul style="list-style-type: none"> захист надається лише від вибраних ризиків, а культури можуть загинути від інших ризиків; при заставі застрахованих культур банк може вимагати страхування від додаткових ризиків
<i>Страхування винограду, фруктових насаджень й овочів</i>	
<ul style="list-style-type: none"> є особливо актуальними для молодих насаджень та інтенсивних садів; страхова вартість може визначитися на рівні вартості врожаю, вартості насаджень або за вартістю відновлення насаджень; виноградники та фруктові насадження страхуються по кварталах 	<ul style="list-style-type: none"> є одним з найдорожчих страхових продуктів; складні процедури прийняття на страхування

Джерело: складено за матеріалами проекту «Розвиток агрострахування в Україні», IFC, 2013.

Таблиця 2

Тенденції розвитку аграрного страхування в Україні за 2005-2012 рр.

Показники	Роки							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Кількість договорів	910	1330	4397	1980	1980	1217	2710	5000
Застрахована площа, тис. га	390	670	2360	1171	510	553	786	2900
Страхові платежі, млн. грн.	12,8	28,5	116,7	155,4	42,0	72,1	136,3	270
Розмір державних субсидій, млн. грн.	5,8	12,5	47,8	72,8	0	0	0	60
Середній страховий платіж за 1-м договором, тис. грн.	14,1	21,4	26,6	94,9	21,2	59,2	50,3	54
Рівень виплат, %	-	-	-	-	36,5	50,9	67,3	62

Джерело: розраховано за даними національної комісії, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dfp.gov.ua>.

ною зростання розміру страхових платежів було функціонування програми форвардної закупівлі зерна, яку проводила компанія «Хліб Інвестбуд». Всі агропідприємства повинні були застрахувати майбутній врожай в одній з трьох акредитованих страхових компаніях, а саме: «АСКА», «Брокбізнес» та «Провідна», частка яких на ринку агрострахування досягла 47%. Необхідно зазначити, що за 2009-2012 рр. спостерігається тенденція до зростання рівня виплат (співвідношення між сумою страхових платежів та сумою страхових відшкодувань) страховиків, так якщо у 2009 р. цей показник становив 36% то у 2011-2012 рр. він зріс до 67%, і 62% відповідно (це при тому, що даний показник в цілому по страховому ринку становить лише 21,4%) [5].

У 2012 р. також спостерігалася позитивна динаміка розвитку агрострахування в Україні. Важливим імпульсом такого розвитку стало відновлення державного субсидування витрат аграріїв, пов'язаних зі страхуванням сільськогосподарських культур відповідно до Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» № 4391-VI від 9 лютого 2012 р. [7]. Розмір державних субсидій у 2012 р. становив 60 млн. грн. Відповідно до державного бюджету на 2013 р. обсяг таких субсидій має бути збільшено до 150 млн. грн.

Безумовно, дія даного закону значно підвищить роль страхування у процесі управління та мінімізації сільськогосподарських ризиків. Участь держави у підтримці страхування сільськогосподарських ризиків диктується, з одного боку, унікальністю сільськогосподарських ризиків, а з другого – необхідністю зробити фінансову допомогу держави сільському господарству адресною і цільовою. Завдяки субсидуванню страхових премій у аграріїв з'являється унікальна можливість отримання страхового захисту за помірну ціну. Таким чином, створюються партнерські відносини між державою та приватним сектором щодо забезпечення продовольчої безпеки держави.

Одне з ключових завдань подальшого розвитку ринку аграрного страхування в Україні полягає у

забезпеченні його конкурентоспроможності. Тобто йдеться про формування відповідних нормативно-правових, соціально-економічних, інституціональних та інших умов, здатних сформувати сприятливе страхове середовище в аграрному секторі економіки. Конкурентоспроможність ринку аграрного страхування має визначатися здатністю страховика надавати високоєфективні страхові послуги, а страхувальника – сплачувати (самостійно або за державною підтримкою) страхові платежі відповідно до укладених договорів страхування. Формування прозорих комунікаційних зв'язків між суб'єктами та аграрного страхування створює необхідну основу для взаємовигідних відносин між зацікавленими особами; підвищує рівень довіри учасників страхового процесу, стимулює аграріїв до укладання договорів страхування, а також активізує інтерес страховиків до професійної діяльності на даному сегменті страхового ринку.

Висновки і пропозиції. Теоретичні та етимологічні дослідження категоріальної сутності страхування показують, що поняття терміну страхування ототожнюють із: застереженням, захистом та безпекою. Природним прагненням кожної людини є забезпечення своїх майнових інтересів на випадок настання непередбачених подій, а отже, страхування виступає дієвим та у багатьох випадках незамінним інструментом покриття майбутніх непередбачувальних витрат, особливо за умов ризикогенного середовища. Універсальність даного методу нейтралізації ризиків полягає у солідарній відповідальності усіх суб'єктів страхового процесу. Зважаючи на визначальну роль аграрного сектора у забезпеченні продовольчої безпеки країни, постає завдання в своєчасній та ефективній протидії ризикам, у тому числі і за рахунок страхування. Формування та функціонування прозорого ринку аграрного страхування в Україні створює необхідне підґрунтя для подолання невизначеності, ймовірності та ризикогенності, сприяє залученню додаткових інвестицій у сільськогосподарське виробництво, покриває непередбачені витрати аграріїв у разі настання страхової події.

Список літератури:

1. Аграрне страхування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agroins.com.ua>.
2. Віленчук О. М., Литвинчук І. Л., Януль І. Є. Ризикогенність та страхування в аграрній сфері (теорія, практика) : монографія / О. М. Віленчук, І. Л. Литвинчук, І. Є. Януль [та ін.]; під наук. кер. д. е. н. проф. Ходаківського Є. І. – Житомир: вид-во «Полісся», 2013. – 322 с.
3. Воблый К. Г. Основы экономики страхования / К. Г. Воблый. – Тернопіль : Економ. думка, 2001. – 283 с.
4. Задорожний З.В. Сучасність та генезис страхування як економічної категорії / З.В. Задорожний // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси» / Луцький національний технічний університет. – 2012. – № 9(33). – Ч. 1. – С. 410-417.
5. Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dfp.gov.ua>.
6. Проект Міжнародної фінансової корпорації (IFC, Група Світового банку) «Розвиток агрострахування в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ifc.org/ukraine/ag-ins>.
7. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою [Електронний ресурс] : Закон України від 9 лют. 2012 р. № 4391-VI. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua>.
8. Самуэльсон П. Экономика [в 2-х томах] / П. Самуэльсон. – Т. 1. – 333 с.; Т. 2. – 415 с. [5-е издание] – М. : Алгон, 1994.
9. Стецюк П. А. Страхові механізми та управління дебіторською заборгованістю сільськогосподарських підприємств / П. А. Стецюк, О. Є. Гудзь // Облік і фінанси. – 2013. – № 3(61). – С. 88-91.
10. Страхування : підручник / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич, Р. В. Пікус [та ін.]; за ред. В.Д. Базилевича. – К. : Знання, 2008. – 1019 с.
11. Smith A. The Wealth of Nations / Adam Smith. – London : Prometheus Books, 1991. – 780 p.

Виленчук А. М.

Житомирський національний агроекологічний університет

КАТЕГОРИАЛЬНОЕ СОДЕРЖАНИЕ И РОЛЬ СТРАХОВАНИЯ В СИСТЕМЕ ТРАНСФОРМАЦИИ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ

Резюме

В статье исследованы теоретические и этимологические основы развития страхования. Отражена эволюция научных взглядов на категориальный смысл данного понятия. Освещена роль и значение страхования в системе трансформации аграрного сектора экономики. Проанализированы современные тенденции и выявлены перспективы дальнейшего развития рынка аграрного страхования в Украине. Сформулированы предложения по совершенствованию системы страховой защиты аграриев исходя из опыта ведущих стран мира.

Ключевые слова: страхование, страховой рынок, страховая защита, аграрное страхование, сельскохозяйственные риски.

Vilenchuk O. M.

Zhytomyr National Agroecological University

THE CATEGORICAL CONTENTS AND ROLE OF INSURANCE IN THE TRANSFORMATION SYSTEM OF AGRARIAN SECTOR

Summary

Theoretical and etymological principles of insurance development are explored in the article. The evolution of scientific views on the categorical content of this notion is reflected. The role and importance of insurance in the system of transformation of economy agrarian sector are shown. The current trends and revealed perspectives for further development of agricultural insurance in Ukraine are analyzed. Suggestions of improving system of insurance protection for agrarians are formulated, based on the experience of the leading countries.

Key words: insurance, insurance market, insurance protection, agrarian insurance, agricultural risks.